CARİ AÇIK,HAYVANCILIK SEKTÖRÜMÜZ VE GİZLİ AÇLIK

(Tarım Gözlem Dergisinin Kasım - Aralık 2011,Yıl:1,Sayı:5'de Yayınlanmıstır)

Adnan SERPEN
Veteriner Hekim
İZMİR Veteriner Hekimler Odası Veteriner Halk Sağlığı Çalışma Grubu Üyesi

Dünya çok ciddi bir ekonomik kriz yaşamaktadır. Geçtiğimiz günlerde Fransa'nın ev sahipliğini yaptığı G-20 (*dünya nüfusunun 2/3'ne, dünya ekonomisinin % 90'na sahip*) Cannes ekonomi zirvesinde; Avrupa'da borç krizinin önüne geçmek ve küresel ekonominin yeni liberalizm boyutuyla büyüme, yatırım ve istihdam sorunlarına çözüm bulmaya çalışıldı. G-20 ekonomik zirvenin ardından,zirvenin; küresel ekonominin yeni liberalizm boyutuyla büyüme, yatırım ve istihdam sorunlarına çözüm bulunmasına yönelik umutların bittiği anlaşılmaktadır.

Krizler daima dengesizlikten (veya dengesizlikten) çıkar. Ekonomilerde üzerinde en çok durulan iki denklik vardır. Birincisi " *kamu kesimi gelir gider denkliği* " ikincisi de " *ülkenin döviz gelir gider denkliği* " veya bilinen adıyla " *cari işlemler dengesi* "dir. Eğer bir ülkede her iki denge de "açık" veriyorsa, o ülke ciddi şekilde hastadır denir. Mesela Yunanistan'ın durumu budur. Bunlardan biri bozuksa, ülke ekonomisi yine hastadır ama durum vahim değildir. Bir zamanlar bu denksizliklere " *ikiz açık* " denirdi. Yani, sanki bunların ikisi mutlaka birlikte oluşur diye düşünülmüştü. Sonra anlaşıldı ki; bunlar ikiz filan değilmiş. İkiz olan, kamu kesiminin değil, ülkenin tasarruf açığı ile cari açığı imiş (1). Bir ülkenin ekonomisinin ne durumda olduğunu gösteren iki açık (veya fazla) vardır. Bunlardan biri " *iç açık* " yani devletin gelir gider dengesidir. Diğeri ise " *dış açık* " veya cari açıktır (2). Cari açık, yani bir ülkenin gittikçe bozulan döviz dengesinin ortaya çıkardığı bir " *dış açık* " olgusudur. Türkiye'de tasarruf açığı olduğu için, **'cari açık'** oluşmuştur demek yanlıştır. Doğru olan, başkalarının tasarrufları çekilebildiği için Türkiye'de **'cari açık'** doğmuştur ifadesidir (2). Çünkü bu zihniyet; " *Türk ekonomisine yön veren paracı iktisatçıların zihniyeti olup* ***Osmanlı'dan beri değişmemiş*** *zihniyettir. Bu kişiler,* ***Türkiye****'nin ancak dışarıdan* ***borç alarak*** *kalkınabileceğine inanır. Borç almanın şartı da yüksek faiz vermekten çekinmemektedir. Onlara göre, alınan borçlarla, hem ülkenin tasarruf açığı kapatılır, hem de artan döviz girdisi sayesinde döviz fiyatı düşük tutularak enflasyon önlenir. Böylece ülkeye bol ve ucuz ithal malı girer, ekonomi canlanır, hem de yatırımları yapmak için kaynak yaratılmış olur* " (3) şeklindedir. Bu zihniyet 24 Ocak 1980 ekonomik kararlarıyla ekonomik hayatımıza girmiş bugüne kadar sürüp gelmiş, hala bu zihniyetin yaşanan cari açığa rağmen sürdüğünü üzülerek görmekteyiz. Otuzbir yıllık sürede bu zihniyetin tarım'a çok büyük darbe vurması nedeniyle tarımda büyük katma değere sahip hayvansal üretimin yapıldığı hayvancılık sektörümüz bu darbeden fazlası ile payını almış, kurban bayramının dördüncü gününde TV haberlerinde gördüğümüz gibi kurban bayramı nedeniyle hayvanlarını satmak için büyük kentlere anadolunun çeşitli kentlerinden gelen hayvan yetiştiricisi, ucuz ithal canlı kurbanlık hayvanlar karşısında haksız rekabete uğramanın verdiği mağduriyet sonucunda isyan eder hale gelmiştir.

Ülkemizde bu gelişmeler yaşanırken dünyada ciddi anlamda yaşanmakta olan mali ve ekonomik kriz başta A.B.D'leri ve AB olmak üzere dünyanın gelişmiş ekonomilerine sahip ülkelerin çoğu, milli gelirlerini arttıramamaktan şikayet ederken, biz beklentilerin üstünde büyüme hızına ulaştık. Bunun sonucunda devleti yöneten siyasi otoriteye mensup görevliler büyümeyi düşüremediğimiz için adeta " *mazeret* " beyan ettiklerine şahit oluyoruz. Öyle ki; ekonomiden sorumlu bakan sayın Babacan, " *seneye inşallah % 5'in altında büyürüz* " diye tahmin veya temennisini açıklamıştı (1). Yüksek büyümeden çok,**'sürdürülebilir büyüme'** nin önemli

olduğunu, artık aklı başında herkes görüyor. Kısaca söylemek istediğimiz şu ki; yüksek büyüme rakamlarına '*aman ne güzel*' diye alkış tutmak yerine, biraz şüpheci bakmamız ve dibini araştırmamız gerekiyor (4). Peki, sıkıntının kaynağı nerede ?. Bunun kaynağı bir türlü azalmayan cari açıktır. Türk ekonomisinin 2011 yılında milli gelirinin % 10 kadar cari açık vereceği anlaşılıyor. Bu oranla Türkiye, müflis Yunanistan'ın bile önünde dünya birincisidir. Bu sebepten dolayı, büyüme hızında dünya ikincisi olmanın tadını çıkaramıyoruz. Çünkü biliyoruz ki;bu yüksek büyüme oranına ulaşmamızı sağlayanda " *düşürülmesi hedeflenen* " cari açıktır (1). Dünya Bankası yetkilileri daha 2008 yılında, Türkiye' yi bekleyen tehlikenin " *cari işlemler açığı* " olduğunu 2008 yılında açıklamıştır. Yine, Cari işlem açığının yaratacağı olumsuzluklardan ülke ekonomisini korumak için Merkez Bankası'nın **"faizleri artırmasının"** yanlış olacağını, çünkü bunun ülkeye daha fazla yabancı para girişine sebep olarak, cari açığı daha büyüteceğini ifade etmişlerdi (5). Gerçi Dünya Bankasının IMF ile birlikte Türkiye'ye geçtiğimiz yıllarda dayattığı **"yüksek faiz-düşük kur"** uygulaması ayrı bir tartışma konusudur. Şimdi kalkıp bunun tersini savunmaları çok manidardır.

Geçen yıla kadar, Türkiye'de ekonomi yönetiminin birinci amacı " *enflasyonu düşürmek ve düşük düzeyde tutmak* " idi. Bu hedef tutturulmuştur (6) . Fakat cari açığın kapatılabilmesi amacıyla 13 Ekim 2011'de uygulamaya konulan vergiler Ekim ayında enflasyon dokuz yılın en yüksek seviyesine çıkmıştır. Yıl sonunda enflasyonun % 9.5 olması bekleniyor. Enflasyonu görünür veya örtük " *kur çapası* " ile düşürmenin ödünü, yani istenmeyen bir bedeli vardır. O da cari açığın büyümesidir. Bunu herkes biliyordu.Yapılan bilinçli bir tercihti. Türkiye, enflasyonu resmi adı " *enflasyon hedeflemesi* " olan " *örtük kur çapası* " yöntemiyle düşürmüştür. Bunun için " *yüksek faiz - düşük kur* " politikası izlemiştir. Pek tabii bunun sonucunda ortaya devasa bir " *cari açık* " meselesi çıkmıştır. Enflasyon canavarı kafese konduğuna göre, şimdi sıra " *cari açık canavarını* " kafese koymaya gelmiştir. Bu yeni stratejinin kaçılmaz kıldığı yeni politika " *yüksek kur - düşük faiz* " olacaktır (6) . İktisat, bir sosyal bilimdir.Çünkü,uygulanan politikaların özünde insan vardır. Cari açık da iktisadi bir fenomendir. Cari açığı analiz ederken, bu büyük açık, acaba hangi küçük açıkların bir araya gelmesiyle oluşmuştur diye düşünmek yanlıştır. Kullanılması gereken analiz yöntemi " *bu cari açık sorunu, acaba kendisinden daha büyük hangi makro ekonomik sorunun bir parçasıdır* " diye düşünmek olmalıdır (6) . Bilimsel olarak gerçek anlamda bunların düşünüldüğünü söylemek çok zor. Dünyanın en güzel ve uygun coğrafi şartlarına sahip olmanıza rağmen hayvancılığa gereken önemi vermeyip, palyatif tedbirleri,gereken önemi verdim diye kamuoyuna gösterip diğer taraftan yurt dışından bir takım anlamsız gerekçelerle canlı hayvan, et v.s ithalatına müsaade edilmesi bunun en güzel kanıtıdır. Oysa AB müzakerelerinin sürdürmemize rağmen hayvancılığın alt yapısını oluşturan ve AB'ği tarafından 1981 yılından çıkarılan ve uygulamaya konulan karkas standartlarını içeren 1208/81 (AET),2930/81 (AET),563/82 (AET),471/83 (AET),1186/90 (AET), 344/91 (AET) komisyon tüzüğü ve kararlarıyla ilgili bir çalışmanın bugüne kadar yapıldığını söyleyemeyiz.

Ekonomi, bir tanıma göre hangi maldan ne kadar üretilsin kararlarının nasıl alındığını inceleyen bir bilim adıdır. iktisat, kıt kaynakların, sonsuz ihtiyaçların karşılanması için nasıl tahsis edileceğini inceler denir. Yani iktisat, belli bir zamanda toplamı sabit olan milli gelirin, çok sayıda birey arasında nasıl dağıtılacağını da inceler. Milli geliri dağıtan gelir türlerine, üretimi yaratan amillere (faktörlere) bağlı olarak **"faktör gelirleri"** denir. Gelirler temelde **"emek"** ve **"sermaye"** gelirleri diye ikiye ayrılır. Kár, kira ve faiz, sermaye gelirleri, ücret ise emek geliridir. (7) Eğer bir ekonomide, sermaye, emek, tabiat ve bilgiden ibaret olan üretim kaynakları, yatırım alanları arasında doğru tahsis edilirse, (*göreceli olarak daha iyi, ideal anlamında olabileceğin en iyisi*); (a) milli gelir hızla artar, (b) enflasyon düşer veya hiç yükselmez, (c) milli gelirin dağılımı daha adil olur, (d) işsizlik azalır, (e) başta döviz açığı olmak üzere, makro dengesizlikler oluşmaz,

oluşanları tasfiye olur (f) demokrasi daha arızasız işler (8). Türkiye açısından ele aldığımızda ekonomi biliminin gereği yapılması gereken hangi maldan yani hayvansal üründen ne kadar üretileceği, üretilecek bu ürünlerin üretilebilmesi için elde ki kıt kaynakların hayvancılık sektörüne tahsisi, tahsis edilen kaynakların üretimi ve kaliteyi arttıracak şekilde bir politika güdülmediğini görmekteyiz.örneğin: üretim artışı ve kalitesine göre destekleme yapılması gereken hayvan başına destekleme uygulanması v.s. Bugün A.B.D'de hayvancılık sektörüne yatırım yapanlara bütçeden karşılıksız en az elli milyar dolar karşılıksız destekleme yapılmaktadır (9). Fakat bizde bırakın böyle bir desteklemeyi 18.04.2006 tarihinde kabul edilen ve 25.04.2006 tarih ve 26149 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 5488 sayılı "Tarım Kanunu"nun "*Tarımsal Desteklemelerin Finansmanı*" başlıklı bölüm,Madde-21'de; "*Tarımsal destekleme programlarının finansmanı,bütçe kaynaklarından ve dış kaynaklarından sağlanır.Bütçeden ayrılacak kaynak,gayri safi milli hasılanın yüzde birinden az olamaz*" hükmüne rağmen bütçeden istenen kaynak ayrılamamaktadır(10).

Türk ekonomisinin aksayan yönlerinin açık ara birincisi, cari işlem açığıdır. Daha da kötüsü cari işlem açığının yapısal hale dönüşmüş olmasıdır. Yani Türkiye konjonktürel olarak bir veya iki yıl cari açık vermiş değildir. Ekonomimiz cari açık yaratan bir yapıdadır. Aklı başında her iktisatçı bu işin böyle sürmeyeceğinin bilincindedir ve kaygılıdır. Cari açığın gerisinde değerli ulusal para, onun da gerisinde yüksek faiz vardır. Cari açığın yarattığı riski azaltmak için brüt değil net, yani katma değer ihracatının artması şarttır. Hálbuki Türkiye'de katma değerin büyük kısmını oluşturan emek maliyeti dövizle ölçülünce **"rakip ülkelere"** kıyasen yüksektir. Bu durumda katma değer ihracatını arttırmak için ya ücretler düşürülecek, ya da döviz fiyatı çıkacaktır.Yani faizler düşürülecektir (7). Sürekli **"cari açık"** günün sonunda ulusal paranın değer kaybetmesiyle sonuçlanıyor.Bunun dışında mevcut ülke varlıkların yabancıların eline geçer ki bu zamanda bu varlıkların nemasını yabancılar yiyeceği için halkın harcanabilir geliri, milli gelir artsa bile azalacaktır.Bugün Türkiye'de gerek ücretliler, gerek emekliler, gerek esnaf ve gerek çiftçi bazında yaşanan sıkıntıları buna örnek vermemiz mümkün. Cari açığın bir zararlı etkisi ise cari açığın yaşandığı ülkenin sanayi kuruluşlarının rekabet şansı düşük kura bağlı olarak yaşanan ithalat sonucunda zayıflar,gücünü kaybeder ve teknolojide geri kalır. Rekabet gücü azalan sanayi kuruluşlarının çalışanlarının geliri azalır. Buna karşı çıkmağa çalışıldığında, işsizlik artar. Türk sanayi bu açıdan tam sınır noktasında olup tarım kesimi ise, özellikle hayvancılık sektörü ithal canlı hayvan ve et ile büyük darbe almış ve almağa devam etmektedir. Hayvancılığı kurtarma adına çözüm olarak yabancı sermaye ve endüstriyel hayvancılık önerilmektedir ki bu da halkımızın harcanabilir milli gelirinin dışarıya gitmesi demektir. Cari açığın dördüncü ve en son etkisi ise düzeltme sırasında enflasyonun artmasıdır (11). Bugün mevcut hükümetin cari açığı kapatacağım diye vergilerde yaptığı artış enflasyonu azdırmağa başlamıştır. Oysa Cari açığı kapamak için, daha fazla ihracata ihtiyaç vardır. Daha fazla ihracat için, ihraç fiyatlarının düşmesi, en azından artmaması gerekir (12). Bu çözüm üzerinden yola çıktığımızda tarım (*Bitkisel Üretim ve Hayvansal Üretim*)' da verimliliği arttırıp maliyeti düşürmemiz gerekiyor. 18.10.1982 tarihinde kabul edilerek 09.11.1982 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 2709 sayılı Kanun ile yürürlüğe giren *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası*'nın ," III.Bölüm,Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler " başlığı altında yer alan " III.Kamu Yararı " alt başlığı içinde yer verilen "C.Tarım,Hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanların korunması" başlığı altında yer alan 45.inci Madde'de: " *Devlet,tarım arazileri ile çayır ve mer'aların amaç dışı kullanılmasını ve tahribini önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi artırmak maksadıyla, tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırır. Devlet,bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gerek tedbirleri alır* " (13) denmektedir.

Devleti yöneten siyasi otorite ve yönetmiş olduğu bakanlık, anayasada yer alan hayvan yetiştiricisine yönelik görev ve sorumluluklarını yerine getirdiğini söylememiz çok zor.

Genelde küreselleşmenin, ülkelerin milli gelirinin daha hızlı artmasını sağladığıdır. Fakat genel kabul görmüş kanaate göre, küreselleşme milli gelir dağılımı bozmaktadır. Bu durumda özellikle az gelişmiş ve dolayısıyla milli gelir dağılımı bozuk ülkelerin alt gelir katmanlarında bulunan insanların, işçi sendikalarının, tarım birliklerinin, onlara destek veren sivil toplum örgütlerinin ve aydınların, küreselleşmeye karşı tavır almaları gerekmektedir. Bu, sosyal ve siyasi bir meseledir ve gerçektir. Nitekim, küreselleşme karşıtlarının eylemleri, uluslararası toplantılara ev sahipliği yapan her ülke için ciddi bir sorun haline gelmiştir (14). Öyleyse, alt gelir dilimlerindeki kitleleri korumak ve kollamak isteyen akıl ve vicdan sahibi herkesin,özellikle devleti yöneten siyasi otoritenin, küreselleşmenin yarattığı veya yaratması muhtemel gelir dağılımı çarpılmalarını ortadan kaldıracak modelleri tasarlamak ve topluma sunmak görevi vardır. Oysa siyasetçi,toplumu değil, seçmenini;uzun vadeyi değil,gelecek seçimleri düşünür (15). Bunun sonucunda Türkiye gibi ülkelerde kamuyu yöneten, erki elinde bulunduran seçilmiş siyasi otoritenin yönetiminde bulunan bürokratların her vakada siyasetçilerden daha doğru analiz yapıp, daha doğru senteze varmış olması mümkün değildir.Ancak siyasi otoritenin bir oy kaybetmesine neden olabilecek şekilde toplumda bir infial söz konusu olduğunda küreselleşmenin yarattığı veya yaratması muhtemel gelir dağılımı çarpılmalarını ortadan kaldıracak modelleri alelacele tasarlayıp,topluma sunması söz konusu olabilmektedir.

Sosyo - ekonomik kalkınmanın en temel gücünün " *sağlıklı ve eğitilmiş insan* " olduğu gerçeği kavranmalı ve buna göre uygun tutum – davranış sergilenmelidir (16). Sağlıklı insan için sağlıklı beslenmek gerekir. Sağlıklı beslenmek bilinçli beslenmektir. Bilinçli beslenme hastalıklardan korunmak için insan hayatının devamını sağlayan bir kültürdür (17). Bu nedenle beslenme normları gereği sağlıklı ve dengeli beslenme için gerekli olan et,süt ve süt ürünleri tüketimi gerekmektedir.İklim koşulları uygun olduğu zaman konutsuz ve giysisiz yaşanabilir fakat beslenmeden yaşam olanaksızdır. Yetersiz ve dengesiz beslenme vücut direncini azalttığından hastalıklara yakalanma olasılığı artmakta ve hastalıklar ağır seyretmektedir. Ayrıca yetersiz ve dengesiz beslenme vücut direncini azaltarak işçinin daha sık hastalanmasına ve iş kazalarının artmasına yol açmaktadır. Bu durum, üretim hızının azalmasına karşın sağlık harcamalarının artması ile sonuçlanmaktadır. Beslenme ile iş verimi arasındaki ilişkiler, dünyanın birçok yerinde yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Yine hızlı büyüme döneminde yetersiz ve dengesiz beslenme çocuklar arasında zeka geriliği gösterenlerin oranı yeterli ve dengeli beslenen gruplardan daha yüksektir (18). Ülkemizde kırmızı et fiyatlarının yüksek olması nedeniyle bir çok anne beyaz et (kanatlı eti) vermek zorunda olduğu için Zn (Çinko) eksikliği söz konusudur (19). Sağlıklı protein kırmızı ette,yumurtada ve tereyağında bulunmaktadır. Dolayısıyla sağlıklı beslenme için gerekli olan dengeli ve yeterli beslenme için (*esas olan asgari 35 gr/gün hayvansal protein'in*) mutlaka gerekli olan ve dışarıdan alınması gerekli olan esansiyel aminoasitler ve eksojen yağ asitlerinin temini için hayvansal gıdaların tüketimi ile mümkündür. A.B.D'de kişi başına tüketilen hayvan- sal protein 75 gr/gün, AB'de 60 gr/gün iken 2009 yılı nüfusunu esas aldığımızda Türkiye'de bu oran 25,7 gr/gün olup asgari bilimsel tüketim oranı ile aradaki fark 10 gr/gün'dür. Tüm bu gerçekler ışığında dünya'da ki gelişmiş ülkeler tarımsal üretimi % 30 bitkisel üretim, % 70 hayvansal üretim olacak şeklinde sanayi ile yapılandırılıp dünyada söz sahibi olurlarken bizler bunun tersini uygulayarak 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'nin nüfusu 1980'de 44.736.957 iken 2009 yılına gelindiğin- de % 62,2 artarak 72.561.312 'ye çıkarken bu nüfus artışına paralel olarak bugünde dahil olmak üzere hayvancılığın iyi yönetilememesi sonucunda hayvansal gıda üretiminde önemli bir yere sahip sığır, koyun, keçi ve manda varlığında ciddi düşüşler yaşanmış (20), ne düşüşün, ne de düşüşün telafi edilmesi ve arttırılması için ciddi, radikal tedbirler alınacağı

yerde, ithalata bağlı oluşan ciddi cari açığa rağmen ülkemizi siyasi ve ekonomik açıdan dışarıya bağımlı hale getirecek şekilde ithalatın çözüm gibi gösterilmesi çok vahim ve düşündürücüdür.

Tüm bu açıklamalarımın sonunda,dünyada yaşanan ekonomik çalkantılar ışığında Türkiye'de yaşanan cari açık, hayvancılık sektörümüz ve gizli açlık (21) açısından ortaya çıkan tabloya baktığımızda: sıcak paraya bağlı döviz kurlarında yaşanan düşüşlerin yarattığı ucuz itha lata dayalı canlı hayvan ithalatı ve bazı hayvansal ürünler, cari açığı kapatmak amacıyla 13 Ekim 2011'de uygulamaya konulan vergiler enflasyonu arttırdığı gibi hayvancılık sektöründe girdi maliyetlerini olumsuz etkilemesi sonucunda ithalatı cazip kılmakta, ithalata rağmen hayvansal gıda fiyatlarında ki fiyat artışı, gelir dağılımında ki dengesizlikler, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmamasının oluşturduğu vergi açığının dolaylı vergilerle alınması sonucunda halkımızın bu ürünleri dengeli ve yeterli bir şekilde tüketiminin engellendiği ve tüketemediği, bunun sonucunda ciddi anlamda gizli bir açlığın yaşandığını ve gıda güvenliğimizi tehdit ettiğini söylemek herhalde hiç abartı olmasa gerek.

Kaynaklar:

1. CANSEN,E. (2011) Özür dileriz,fazla büyüdük;merak etmeyin seneye büyürüz,1.10.2011 Tarihli Hürriyet Gazetesi.
2. CANSEN,E. (2004) Cari açık kapama, 25.08.2004 Tarihli Hürriyet Gazetesi.
3. CANSEN,E. (2004) Cari açık istikrarı tehdit eder, 02.06.2004 Tarihli Hürriyet Gazetesi.
4. CANSEN,E. (2004) Yüksek büyümenin dikkat çekici yönleri, 01.07.2011 Tarihli Hürriyet Gazetesi.
5. CANSEN,E. (2011) Önce Tüme git, sonra tümden gel, 1.10.2011 Tarihli Hürriyet Gaze tesi.
6. CANSEN,E. (2008) Dövizin ipliğine bağlı bir ekonomi. 26 Ocak 2008 Tarihli Hürriyet Gazetesi
7. CANSEN,E. (2008) Ücretler mi düşsün, faizler mi, 9.04.2008 Tarihli Hürriyet Gazetesi
8. CANSEN,E. (1998) Özelleştirmeyi Genelleştirmeyelim, 23.5.1998 Tarihli Hürriyet Gaze tesi.
9. KARADUMAN,S. (2011) İlk insan ve son insanın değişmeyen işi.TÜSEDAT Dergi, Eylül - Ekim 2011,Yıl:2, Sayı:10 – İSTANBUL
10. ÜSTÜNER.K (2008) Büyüteçin Özeti.03 Mayıs 2008 Tarihli Sabah Gazetesi,Cumartesi Sabah ile Akdeniz eki.
11. CANSEN,E. (1998) Milli gelir artarken halkın refahı düşebilir. 13.02.2008 Tarihli Hürriyet Gazetesi.
12. CANSEN,E. (1997) Enflasyonu düşürmek ve milli gelirin bölüşümü, 19.01.1997 Tarihli Hürriyet Gazetesi.
13. T.C.Anayasası, Eylül 2005,Adalet Yayınevi – ANKARA
14. CANSEN,E. (2004) Küreselleşme ve gelir dağılımı, 18.08.2004 Tarihli Hürriyet Gazetesi.
15. CANSEN,E. (1998) Sağlıklı ekonomi köşesi, 19.4.1998 Tarihli Hürriyet Gazetesi.
16. SALTIK,A. (2008) Sağlık Ekonomisi.A.Ü.Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı-ANKARA
17. FİLİZ,T. (2010) Sağlıklı Beslenmek,Bilinçli Beslenmektir.27 Aralık 2010 Tarihli Haber türk Gazetesi.
18. BAYSAL,A. (1977) Beslenme, II Baskı.Hacettepe Üniversitesi Yayınları – ANKARA
19. TANELİ,B.,ÖKSEL,F.,SERPEN,A.,ÇÖVEN,F.,İŞİSAĞ,A.(1997) Çinko Suplementasyo nu Yapılmış (Broiler) Tipi Civcivlerde Et Çinko Değerleri, Bursa Timusun Değerlendiril mesi. 27 - 30 Haziran 1997 XLI.Milli Pediatri Kongresi - VAN
20. İNCİ,A. (2011) Türkiye'de Hayvancılığın Geldiği Son Nokta ve Çözüm Önerileri. TÜSEDAT Dergi, Eylül-Ekim 2011,Yıl:2, Sayı:10 – İSTANBUL
21. KOÇTÜRK,O.N.(1969) Sessiz Savaş, Ararat Yayınevi - İSTANBUL